

PAUL HACKER

S L O

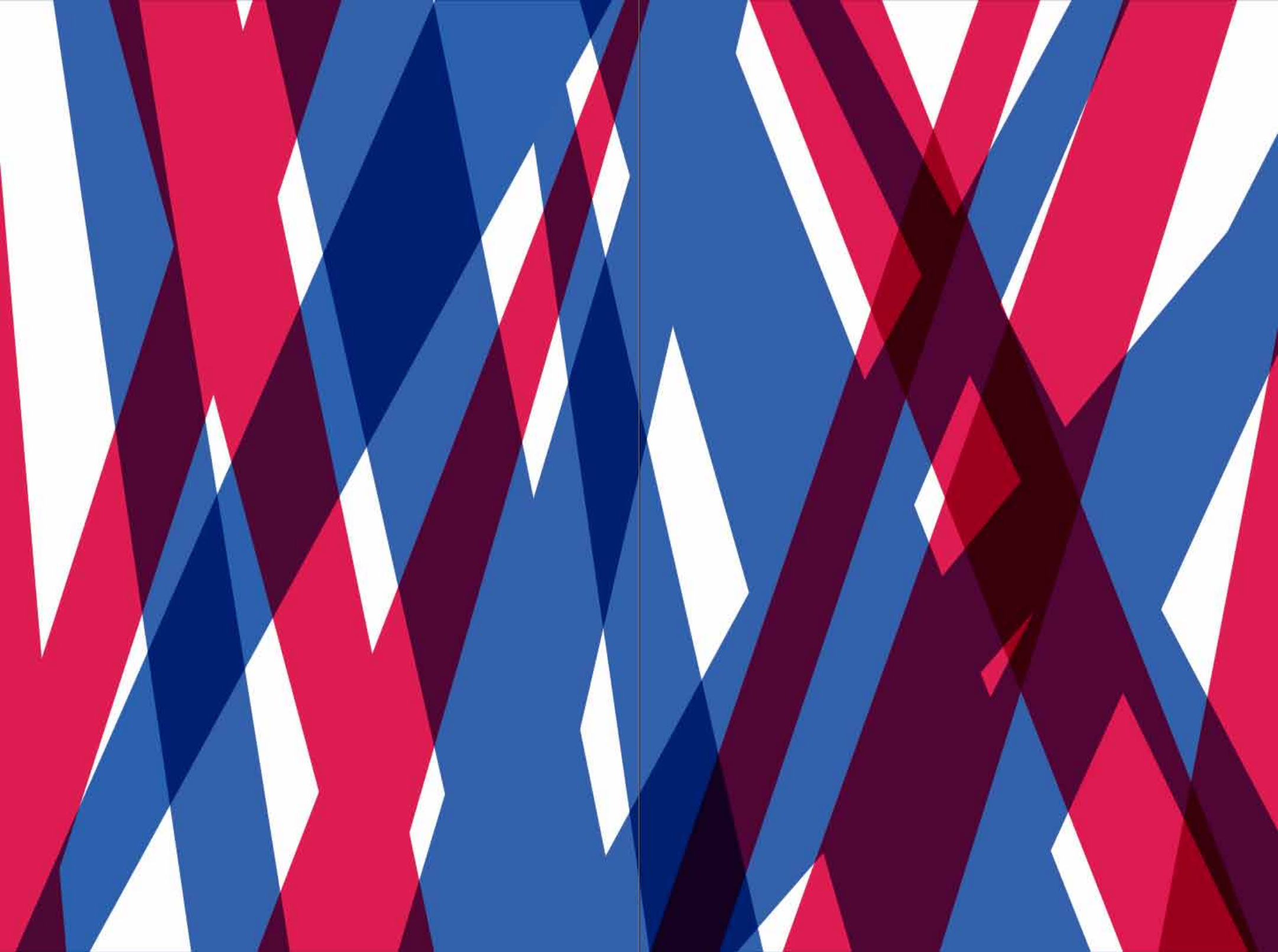
V E N

S K O

1990-1993

Spomienky amerického diplomata

Artforum

PAUL HACKER

SLOVENSKO

1990-1993

PAUL HACKER

S L O

V E N

S K O

1990-1993

Spomienky amerického diplomata

Artforum

Mojej žene Eeve,
najlepšej spoločníčke akú si človek môže želať
na životnej púti a synovi Alexovi, ktorý je
nádejou pre budúcnosť.

Na pamiatku môjho otca Samuela M. Hackera
(5. 2. 1911–23. 8. 1976), lebo on mi ukázal
cestu, ktorá ma napokon priviedla aj na
Slovensko

a mojej matke, Annie R. Hacker
(7. 5. 1916–1. 11. 2009), ktorá bola vo svojej
deväťdesiatke prvou editorkou mojej práce
a v poslednom týždni svojho života sa tešila
z prvých skorigovaných stránok knihy.

Paul Hacker
SLOVENSKO 1990–1993
Spomienky amerického diplomata

Copyright © The Pennsylvania State University Press, 2010
Translation © Eva Salnerová, 2013
Design & Layout © Peter Gála, 2013
Slovak edition © Artforum, 2013

Obsah

Predslov (P. Demeš) ix

Nevšedné čítanie z nevšedných čias (M. Bútora) xi

Predslov (C. Pell) xiii

Úvod 1

- 1 Zoznámenie s Československom 15
 - 2 Príprava činnosti na Slovensku 24
 - 3 Na Slovensku po slovensky: Kríza v súvislosti
s jazykovým zákonom 35
 - 4 Vojna v Golfskom zálive a Slovensko 48
 - 5 Kríza vo VPN 51
 - 6 Veľvyslankyňa Shirley Temple Black: Osoba a kvet 56
 - 7 Ďalšie maďarské problémy: Gabčíkovo, ústava a názvy obcí 65
 - 8 Česko-slovenské vzťahy 72
 - 9 Odpočítavanie pred voľbami 1992 83
 - 10 Druhá revolúcia na Slovensku: Mečiarov víťazný návrat 92
 - 11 Následky volieb 1992: Rozdelenie federácie 112
 - 12 Ľudské práva na Slovensku 121
 - 13 Slovenský štát a židovská otázka 132
 - 14 Trnavská univerzita: Útok na akademickú slobodu
alebo dialóg hluchých? 137
 - 15 Epizóda s odpočúvacím zariadením 144
 - 16 Vladimír Mečiar 149
 - 17 Iné slovenské osobnosti 157
 - 18 Politika USA a Československo 162
 - 19 Nezávislosť a čo nasledovalo potom 174
 - 20 Samostatnosť a jej dôsledky: Zahraničný uhol 186
 - 21 „Do videnia“, Slovensko 197
- Postskriptum: 16 rokov samostatnosti 200

<i>Zoznam slovenských politických organizácií</i>	222
<i>Zoznam českých a slovenských osobností</i>	227
<i>Príloha A: Vedúci slovenskí politici, 1993–2008</i>	239
<i>Príloha B: Výsledky slovenských parlamentných volieb 1990–2006</i>	251
<i>Príloha C: Chronológia vývoja v otázke jazykového zákona</i>	252
<i>Príloha D: Skratky a webové stránky inštitúcií</i>	254
<i>Príloha E: Prepis tlačovej konferencie hovorca State Departmentu Richarda Bouchera o odpočívacej afére, ktorá sa konala 3. decembra 1992</i>	256
<i>Príloha F: Prvé dva telegramy poslané po vyhlásení samostatnosti</i>	260
<i>Príloha G: List od Jimmyho Cartera</i>	266
<i>Poznámky</i>	267
<i>Literatúra</i>	277
<i>Pramene</i>	285

Predslov

Slovenskému čitateľovi sa na prahu 25. výročia od pádu komunizmu v Československu dostáva do rúk preklad pozoruhodného svedectva prvého amerického diplomata Paula Hackera, ktorý prišiel do Bratislavy ako konzul na jeseň v roku 1990. Do svojej vlasti sa vrátil na jar 1993 už zo samostatnej Slovenskej republiky a doposiaľ s ňou udržuje vzťahy. Paul Hacker u nás prežil kľúčové momenty prechodu na nový spoločensko-politický systém, búrlivé štátoprávne debaty, zrod nového štátu a počiatky etablovania Slovenskej republiky na medzinárodnej scéne. Ako polyglot sa naučil aj slovenčinu.

Vzhľadom na rozporuplnosť týchto rokov a nejednoznačnosť postojov Washingtonu k štátovým diskusiám v Česko-Slovensku, nebolo pre amerického diplomata vôbec jednoduché odhodlať sa k písomnému spracovaniu tejto turbulentnej periódy. Diplomatický pionier Hacker sa nebál riskovať nevôľu viacerých kľúčových aktérov tejto pohnutej doby, vrátane slovenských politických špičiek, ktoré porušovali pravidlá fair play. Keďže žiadny iný zahraničný diplomat sa knižne nepodelil so svojimi skúsenosťami a pozorovaniami z tohto obdobia, Hackerovo memoárové dielo má osobitnú hodnotu.

Kroky Paula Hackera som mal možnosť sledovať od začiatku. Od momentu, keď so svojou obetavou manželkou Eevou „vyvetrali“ a od základov zariaďovali štyridsať rokov uzavretú budovu amerického konzulátu na Hviezdoslavovom námestí. Konzul, neskôr generálny konzul Hacker musel vybudovať funkčný úrad a riešiť množstvo neštandardných situácií, ktoré boli spojené s obrovským návalom žiadostí o víza do Spojených štátov a s príchodom mnohých Američanov na Slovensko. Vytváral pritom i priestor pre

širokospektrálne programy americkej vládnej pomoci zameranej na modernizáciu štátnej správy, školstvo, kultúru, rozvoj občianskej spoločnosti a prechod na trhovú ekonomiku.

Musel denne vyhodnocovať vášnivé a mnohokrát kontroverzné politické diskusie, ktoré napokon vyústili do vzniku samostatného štátu. Užil si pritom i mnohé útoky zo strany predstaviteľov Mečiarovho režimu, ktorým vadila americká kritika na adresu štýlu ich politiky. Paul Hacker určite neplánoval, že bude počas svojej misie na Slovensku otvárať nielen konzulát, ale i veľvyslanectvo USA a že od nás odíde ako chargé d'affaires. Osud mu doprial, že na slávnostné otvorenie konzulátu v máji 1991 prišiel aj prominentný senátor Claiborne Pell, ktorého ako konzula vyhnala v roku 1948 z Bratislavy československá komunistická moc. Senátor Pell napísal i úvod ku knihe Paula Hackera, v ktorom sa vyznáva z hlbokému vzťahu k Slovensku.

Oceňujem, že vydanie knihy v slovenčine podporilo veľvyslanectvo USA na Slovensku a že jeho preklad urobila bývalá slovenská kolegyňa a dlhoročná pracovníčka ambasády Eva Salnerová. Určite by bolo veľkým prínosom, ak by aj ďalší diplomati napísali postrehy zo svojho pôsobenia na Slovensku. Pomohlo by to našim občanom lepšie pochopiť nielen Spojené štáty a ich účinkovanie na medzinárodnej scéne, ale dozvedieť sa veľa nového o nás samých.

Pavol Demeš, bývalý minister medzinárodných vzťahov SR (1991–1992) a poradca prezidenta Michala Kováča (1993–1997)

Nevšedné čítanie z nevšedných čias

Dôvodov, pre ktoré sa oplatí čítať spomienky diplomata Paula Hackera je viac.

Po prvé, je to nenahraditeľné individuálne svedectvo o prelomových časoch Československa a Slovenska v rokoch 1990–1993, ktorého vyústenie nebolo jasné. Autor má dar spájať objektívne informácie o udalostiach v krajine, kde pôsobil, i fakty o vyvíjajúce sa vtedajšej americkej zahraničnej politike so svojou vlastnou skúsenosťou, s osobným náhľadom do charakteru doby i charakterov jej vtedajších protagonistov.

Po druhé, pripomína čitateľom historiky, ktoré už zväčša upadli do zabudnutia – či už sú to pokusy najagilnejších členov Mečiarovej vlády po voľbách v júni 1992 obmedzovať slobodu tlače, zastaviť vysielanie Rádia Slobodná Európa; úsilie zlikvidovať slobodné vyučovanie na novozaloženej Trnavskej univerzite alebo kauza odpočívania amerického konzulátu v Bratislave. Niektoré z nich sú mrazivé a ukazujú, kam Slovenská republika smerovala pod vládou takejto garnitúry. Zároveň, paradoxne, môžu byť dnes mnohým lepšie pochopiteľné vďaka autokratom typu Putina alebo Lukašenka, ktorí tento štýl politiky pestujú.

Po tretie, niektoré tváre, napríklad vtedajší predseda parlamentu a dnešný prezident Ivan Gašparovič, sú dodnes na slovenskej politickej scéne živo prítomné. Ich vtedajšie správanie len dokresľuje ich dnešné konanie: nezmenili sa.

Po štvrté, spomienky amerického diplomata zároveň podhľujú dilemu, v akej sa zákonite ocitajú demokratické štáty, osobitne veľmoci typu Spojených štátov, ak majú do činenia s krajinami, kde

buď úplne vládnu, alebo majú výrazný hlas autokrati. Ako postupovať, ak takíto politici porušujú demokratické procedúry, obmedzujú slobodu slova, sú necitliví alebo netolerantní voči menšinám, klamú, prípadne fabulujú konšpirácie, ktoré sú úplne mimo realitu? Ako si na jednej strane zachovať tvár, potvrdiť obhajobu základných hodnôt a presvedčení demokratického Západu – a na druhej strane nestratiť možnosť dať svojim partnerom šancu meniť názory, postoje i správanie, ustavične sa pokúšať získať ich na svoju stranu? Tobôž ak je v záujme príslušného demokratického štátu, aby sa krajina, kam vysielali svojich diplomatov, stala skôr spojencom či aspoň priateľským spoluhráčom, a nie chladným partnerom či dokonca protivníkom?

Paul Hacker sa tu pohybuje na tenkom ľade a hoci sa bezpochyby úzkostlivo usiloval, aby obratnou diplomaciou skôr prispel k priaznivému vývoju (a uvádza aj takéto príklady), miestami z jeho úprimných zápiskov cítiť, že sa so svojou ústretovosťou ocitol na hrane. Pravda, toto sa ľahšie hovorí dnes po rokoch, keď sa dostatočne a neblaho prejavila pravá tvár premiéra Mečiara: v čase jeho pôsobenia to pre mnohých ešte nemuselo byť také zreteľné.

Po piate, kniha nevdojak dokladá, aký hodný kus cesty sme prešli. Nielen v tom ohľade, že súčasný americký veľvyslanec v SR už nie je iba šéf „pobočky“, ktorú by riadil jeho nadriadený z americkej ambasády v Prahe. Slovensko a Spojené štáty dnes spájajú početné spojenecké, priateľské, partnerské i medziľudské zväzky a vzťahy, ktoré prekonal očakávaniami i predstavy z čias, keď sa Paul Hacker po vyše štyridaťročnej prestávke ujal nevšednej roly ich oživiť.

*Martin Bútora, bývalý veľvyslanec Slovenskej republiky v USA
a poradca prezidenta ČSFR Václava Havla*

Predslov

Claiborne de Borda Pell

22. novembra 1918 – 1. januára 2009

Senátor USA, 1961–1997

Predseda senátneho Výbor pre zahraničné vzťahy,
v rokoch 1987–1995

Vždy som mal k Slovákom osobitný vzťah. Sú to dobrosrdeční ľudia, otvorení a vedia sa tešiť zo života. Dejiny však neboli k Slovákom vždy priaznivo naklonené. Tisíc rokov žili pod maďarskou nadvládou a po podpísaní Pittsburgskej dohody 18. mája 1918 v Pittsburgu v štáte Pensylvánia v USA, vstúpili do spoločného dobrovoľného zväzku s Čechmi. Spojené štáty sa výrazne podieľali na vytváraní Česko-Slovenského štátu. Veď prvý prezident Československa Tomáš Garrigue Masaryk, ktorý mal za ženu Američanku Alice, vyhlásil nezávislé Československo na schodoch Siene nezávislosti vo Filadelfii, 28. októbra 1918.

Pozícia Slovenska v nezávislom československom štáte bola často predmetom sporu, lebo niektorí Slováci vnímali svoje postavenie voči Čechom ako podriadené, alebo mali pocit, že sa sľuby o autonómii, ktoré dostali v roku 1918, nikdy nesplnili tak, ako mali. V dôsledku mníchovskej krízy v roku 1938 získalo Slovensko v marci 1939 autonómne postavenie a pod tlakom Hitlera vyhlásilo samostatný štát. Veľké časti slovenského územia pripadli Maďarsku a Poľsku. Hoci niektorým Slovákom priniesli vojnové časy prosperitu a relatívny pokoj (až do 1944), v skutočnosti vládla monsignora Jozefa Tisa kolaborovala so zločineckým režimom nacistického Nemecka a aktívne prispela k deportáciám väčšiny židovskej populácie

Slovenska a k ich bezprostrednému zavraždeniu v koncentračnom tábore Osvienčim.

Keď som prvýkrát prišiel na Slovensko v novembri 1947, aby som otvoril Generálny konzulát USA, bolo Slovensko uprostred vážnej politickej krízy. Komunisti napínali svaly a ich generálny tajomník mi povedal, že „nevylučujú“ použitie sily. Aj keď v roku 1946 slovenská Demokratická strana vyhrala voľby na Slovensku (v Čechách mali väčšinu komunisti), slovenskí komunisti robili všetko preto, aby svojich protivníkov zničili či už priamymi provokáciami alebo snovaním sprisahaneckých akcií. Komunistický puč v Prahe, ktorý bol 25. februára 1948 úspešne dovŕšený, mal za následok okamžité násilné odstránenie protikomunistických oponentov z politického a hospodárskeho života. Slovenskí komunisti oddane kopirovali pražský model a takisto odstavili od moci všetkých súperov.

Oficiálne otvorenie amerického generálneho konzulátu v Bratislave sa uskutočnilo len niekoľko dní po prevrate. V nasledujúcich mesiacoch som sa sústredil predovšetkým na mapovanie zhoršujúcej sa situácie. Komunistická tajná polícia nestrácala čas a zúriivo sledila za miestnymi zamestnancami konzulátu ako za „západnými špiónmi“. Niekoľkých uväznila a niektorí z nich sa už nikdy nevrátili z väzenia. John Hvasta, ktorý pracoval ako prekladateľ a asistent, napokon utiekol z leopoldovskej väznice. Bol odsúdený na základe vykonštruovaného obvinenia zo „špionáže“, dva roky sa skrýval pod nosom tajnej polície na Slovensku, až kým našiel azyl na americkom veľvyslanectve v Prahe. Napokon bezpečne pristál v Spojených štátoch amerických. Počas jednej z mojich oficiálnych návštev Viedne, sa mi podarilo prepašovať v kufri diplomatického auta ešte jedného zamestnanca ambasády. Keď vrcholila Pražská jar v roku 1968, vrátil som sa na Slovensko s jedným kolegom z veľvyslanectva. Vtedy sme cestovali až do Užhorodu, ktorý bol pred vojnovou súčasťou východnej oblasti Rusínska a dnes je centrom podkarpatského regiónu na Ukrajine.

Paula Hackera som stretol po prvý raz, keď sprevádzal nášho budúceho veľvyslanca v Československu Billa Luersa počas návštevy môjho senátneho Výboru pre zahraničné vzťahy v roku 1986, krátko pred nástupom do úradu. Potom som Paula stretol opäť, keď sa chystal ísť v mojich stopách otvárať americký konzulát po 42 rokoch nútenej prestávky spôsobenej studenou vojnou. Naše cesty sa opäť skrížili v roku 1991, keď veľvyslankyňa Shirley Temple Black slávnostne otvárala americký konzulát a uctila si bývalých zamestnancov z obdobia môjho pôsobenia, z ktorých niekoľkí väzenie neprežili. Opäť som sa vrátil na Slovensko aj s manželkou Nualou v roku 1992 spolu s delegáciou Senátu vedenou jej väčšinovým lídrom Georgeom Mitchellom z Mainu. Po československých voľbách v roku 1992 došlo k rozpadu republiky a naša delegácia mala možnosť stretnúť sa so slovenskými predstaviteľmi zo širokého politického spektra. Pán a pani Hackerovi nám láskavo ponúkli ich dom na stretnutia so slovenskými poslancami a pri obede musel Paul naplno zapojiť všetky ventilátory, ktoré našiel v dome, lebo horúčava dosahovala viac ako 38 stupňov.

Keď som pri slávnostnom otváraní konzulátu predniesol prejav, priznal som, že trochu závidím Paulovi, keďže on bude zodpovedný za rozvoj vzťahov USA so Slovenskom v omnoho priaznivejšej situácii, ako som bol ja v roku 1948. V roku 1991 sme oficiálne podporovali zachovanie Československa ako jednotnej krajiny, hoci neskôr sme museli pod ťarchou „reálnej situácie“ zmeniť názor. Ale ešte v roku 1990 malo postavenie amerického generálneho konzula aj nepríjemné stránky. Paul musel čeliť očakávaniam z rôznych strán. Ako spomína v tejto knihe, Slováci očakávali, že zaujme „pro-slovenský“ postoj i vtedy, keď mal presadzovať jednotnú politiku USA, ktorá platila v celom Československu. Ako vysvetľuje Paul ďalej, na Slovensku ešte pretrvávalo staré myslenie. Symbolizovala ho aj výmena názorov s bývalým ministrom dopravy Romanom

Hoffbauerom, ktorého vzťah k Rádiu Slobodná Európa sa ničím nelíšil od názorov jeho komunistických predchodcov.

Podobne musel bojovať s očakávaniami politickej nominantky, veľvyslankyne, ktorej názory na to, ako treba uplatňovať americkú politiku boli silno ovplyvnené jej mnohoročným účinkovaním na filmovej scéne a ktorá sa usilovala čo najväčšmi obmedziť autonómiu konzulátu.

I keď som hádam zaujatý pre to, že som bol jediný americký senátor, ktorý slúžil v zahraničných službách USA, som presvedčený, že nikdy nemožno dosť doceniť úlohu našich diplomatov a ich prínos pre naše národné záujmy. Vo vestibule Ministerstva zahraničných vecí USA nájdete mená kolegov, ktorí v tragických a hrdinských situáciách položili životy za svoju krajinu. Aj keď v rokoch 1940 alebo 1990 diplomatická práca na Slovensku asi nebola taká dramatická, neraz to bolo na hrane. Paul opisuje aj jednu kurióznú situáciu, ktorá sa prihodila v predvečer znovuotvorenia konzulátu. Slovenská liga v Amerike pozvala Paula a jeho kolegov na recepciu v susednom hoteli Carlton. Všetci pracovníci konzulátu však museli odmietnuť účasť, pretože Liga v tom čase podporovala nezávislosť Slovenska a to bolo proti našej vtedajšej politike. A hoci sa ma veľvyslankyňa Black snažila presvedčiť, aby som nešiel, zúčastnil som sa nakoniec na recepcii a žartoval som, že som asi jediný „slovenský nacionalista“ v Senáte USA.

Dilema, pred ktorú bol Paul postavený pri otvorení Trnavskej univerzity na konci roka 1992, tiež ilustruje situácie, v ktorých sa ocitli americkí diplomati. Medzi najdôležitejšie diplomatické pravidlá patrí nerobiť si zbytočných nepriateľov. Výkonnosť diplomatov určite závisí do určitej miery aj na ich schopnostiach udržiavať fungujúce pracovné vzťahy s hostiteľskou vládou. Ale čo robiť, keď sa vláda rozhodne prijímať také opatrenia, ktoré ohrozujú základné slobody vrátane akademickej slobody? Existuje veľa spôsobov na vyjadrenie nesúhlasu a Paul si našiel jemný spôsob, ktorým vyjadril

názor bez toho, aby došlo k priamej roztržke. Niekedy je cenou za presadzovanie princípov aj narušenie dobrých vzťahov s vládou krajiny, kde je diplomat akreditovaný. Ale aj túto cenu musíme niekedy zaplatiť.

Nemohol som sa vrátiť ešte raz na Slovensko pre pokročilý vek, ale vedel som, že sa krajina rozvíja závideniahodným tempom a že sa stala pevnou súčasťou západných a európskych inštitúcií. V roku 1992, keď sa iné európske štáty utápali v neľútostnom bratskom vraždení, Čechom a Slovákom sa podarilo rozísť a realizovať ich národné ambície mierumilovne a dôstojne. Po rozdelení malo aj Slovensko klady a zápory v politickom a ekonomickom vývoji. Táto kniha, ktorá opisuje kamenistú cestu, po ktorej sa vybralo Slovensko, končí slovami nádeje, že Slovensko a jej obyvatelia dosiahli takú zrelosť, ktorá im umožní stať sa užitočnými členmi medzinárodného spoločenstva. Som hrdý, že môžem podporiť takýto názor po šiestich desaťročiach môjho príchodu do úplne inej krajiny.

*Newport, Rhode Island
august 2008*

Úvod

1. januára 1993 prestalo Československo existovať a rozdelilo sa na dva samostatné štáty – Českú a Slovenskú republiku. Mal som to šťastie, že som z výhodnej pozície v Bratislave, hlavného mesta Slovenskej republiky, mohol sledovať procesy, ktoré vtedy vyvrcholili. V októbri 1990 som bol poverený znovu otvoriť Konzulát USA, ktorý bol zatvorený viac ako štyridsať rokov.

Toho dňa som podobne ako tisícky Slovákov odvážne mrzol na Námestí SNP, Times Square Bratislavy. Prebiehala tu oslava Nového roku so zvláštnym nádychom. Kým od skorého rána mnohí Slováci oslavovali vznik nového štátu, pre iných znamenalo rozdelenie krajiny veľkú tragédiu a cítili sa asi tak ako Kalifornčania, keby sa oddelili od zvyšku Spojených štátov a ocitli sa v novej zemi s hranicami na Skalnatých horách (Rocky Mountains). Ale ich hlasy prehlušili nezastaviteľné udalosti toho dňa.

Napriek sviatku som prácu ukončil až neskôr po obede. Na symbolické „uzavretie kruhu“ v súvislosti s týmito udalosťami, som odoslal rozlúčkovú správu veľvyslancovi Adrianovi Basorovi do Prahy, ktorý bol mojím šéfom až do úderu hodín o polnoci, keď vznikli dva nástupnícke štáty. Mal som čudný pocit. Keď sa človek lúči s kolegom v diplomatických službách, zvyčajne je to preto,

že jeden z nás odchádza zo svojho postu. V tomto prípade nikto neodchádzal, len štát, v ktorom sme boli obaja akreditovaní, sa stal súčasťou dejín. Oznámil som veľvyslancovi, že toto bola moja posledná povinnosť v pozícii generálneho konzula, teda šéfa teraz už bývalého Generálneho konzulátu USA na Slovensku. Pred hodinou som si vymenil diplomatické nóty s ministrom zahraničných vecí Milanom Kňažkom o tom, že Spojené štáty formálne uznali v tomto momente už nezávislú Slovenskú republiku. Správu som vlastnoručne napísal na počítači podľa textu, ktorý som deň predtým dostal z našej Viedenskej ambasády, pretože v Bratislave sme nemali komunikačné zariadenia. Prvá formálna diplomatická nóta prišla až o šesť týždňov neskôr s podpisom prezidenta Georga Busha na adresu slovenského premiéra Vladimíra Mečiara, ktorý bol zastupujúcim prezidentom až do vymenovania prvého prezidenta nového štátu o mesiac neskôr. S pocitom nostalgie ešte nezvyknutý na svoju novú rolu šéfa nového Veľvyslanectva USA, som poďakoval veľvyslancovi za podporu a usmernenie a vyjadril ľútosť nad rozpadom štátu, ktorý dal bodku za našimi profesionálnymi vzťahmi. Vzápätí som sa rýchlo opravil a použil výraz požičaný od ministra Kňažka, ktorým sa snažil zjemniť dôsledok rozdelenia na názory Západu – naše vzťahy sa premenia, ale neskončia. Kým Slováci budú teraz sami riadiť vlastný osud, naše veľvyslanectvo na Slovensku odteraz bude priamo riadiť Washington namiesto Prahy. Ministerstvo zahraničných vecí USA sa rozhodlo už niekoľko mesiacov pred rozdelením, že z politických dôvodov v momente oficiálneho vyhlásenia samostatnosti skončí zodpovednosť veľvyslanectva v Prahe za Slovensko. Takisto som poďakoval zástupcovi americkej ambasády v Prahe Johnovi Evansovi za to, že bol pre mňa „svetlom v temnote“. Za posledných osemnásť mesiacov som mu priamo podliehal. John mi vzápätí poslal povzbudzujúcu odpoveď a predpovedal obom krajinám pozitívnu budúcnosť, pričom zaželel novej ambasáde pokojné fungovanie. Pri čítaní odpovede som

si všimol neočakávanú zmenu, nový český štát bol uvedený pod názvom Česko. Druhá časť názvu „Slovensko“ pre slovenskú časť pôvodne spoločného štátu tam už chýbala.

Od toho dňa sme sa museli spoliehať na administratívnu podporu našich kolegov v neďalekej Viedni. Podobne ako Slovensko, aj naša ambasáda bola konfrontovaná so stovkami menších či väčších problémov. Po rozdelení Československa až do príchodu prvého veľvyslancu som bol poverený viesť veľvyslanectvo ako „chargé d'affaires ad interim“. Keď som v júli odchádzal, na moje miesto nastúpila Eleanor Sutter, ktorá náhodou absolvovala tú istú strednú školu ako ja, the Bronx High School of Science, ročník 1962. Na jeseň toho roku, prišiel na Slovensko ako prvý americký veľvyslanec Ted Russell, bývalý chargé amerického veľvyslanectva v Prahe.

Premena konzulátu na veľvyslanectvo mala svoje úskalia. Komunikovať sme mohli len telefonicky alebo faxom. To značne skomplikovalo posielanie správ. Samotné nadviazanie diplomatických vzťahov mi pripomínalo situáciu v Hlave 22 – mal som doručiť zahraničnej vláde nótu klasifikovanú ako tajná. V našej budove však neschválili posielanie alebo písanie tajných materiálov, ale nemal som na výber, musel som trochu porušiť pravidlá. Tajné správy som zostavil na veľvyslanectve vo Viedni, kde som mohol aj čítať a skladovať akúkoľvek inú tajnú poštu. Vďaka tomu som bol častým návštevníkom rakúskej metropoly. Možno nejaký pozorovateľ zvonka mi závidel takúto situáciu, no pre mňa to znamenalo množstvo napätia a stresových momentov, keďže hraničný prechod do Rakúska bol v oboch smeroch prepchatý nekonečným prúdom áut. Preto sme cestovali radšej po vidieckych cestách až po diaľničný náves neďaleko Viedne.¹ Keď som sa neskoro poobede na Nový rok vrátil do Bratislavy, na Ministerstve zahraničných vecí SR nebolo nikoho, s kým by som si telefonicky dohodol stretnutie s Kňažkom. Mala tam byť síce služba, ale opak bol pravdou.

Čakal som do nasledujúceho dňa. Ráno som sa spojil s ministrom v budove Slovenskej Národnej rady (SNR), kde sa stretli slovenskí poslanci, aby formálne vyhlásili samostatný štát. Od októbra 1992 dostala oficiálny názov Národná rada Slovenskej republiky alebo NRSR. Podľa rozhodnutia amerických právnikov sme mohli oficiálne uznať novú vládu až keď oficiálne vyhlásila samostatnosť. Kňažko mal tiež odsúhlasiť moje vymenovanie za chargé d'affaires. Nedostal som však od neho žiadnu odpoveď, lebo Kňažko sa čudoval, že vôbec o tomto hovorím. Stretli sme sa poobede, na jeho prvej tlačovke vo funkcii ministra zahraničia nezávislého Slovenska, v hoteli Fórum. Očividne novinárov omnoho väčšmi zaujalo jeho rozprávanie o nepríjemnom konflikte s Mečiarom než farbisté podrobnosti slovenskej zahraničnej politiky (o dva mesiace neskôr Kňažka vyhodili z vlády). Kňažko, ktorý bol profesionálny herec, sa dokázal veľmi šikovne vyhnúť podobným otázkam. Potom sme prešli do salónu výstižne nazvaného Konzulárny, kde sme si o 15.23 popoludní pod dohľadom kamier formálne vymenili listiny o uznaní štátu. Trochu som sa obával reakcií mojich kolegov vo Washingtone, keď uvidia fotografické snímky tajných dokumentov, ale nikto si to nevšimol. Vzápätí som sa dozvedel, že keď toho dňa Mečiar zvolával vedúcich zahraničných zastupiteľstiev, len čo ukončil prejav na Námestí SNP, zavrčal: „A kde sú Američania? Meškajú ako zvyčajne.“ My sme však vôbec nedostali pozvánku na túto akciu. Keď som to neskôr vysvetľoval Mečiarovi, ten okamžite poznamenal, že to je ďalší prejav Kňažkovej neschopnosti. Na recepcii, ktorá nasledovala na druhý deň, bolo vidno ako radikálne sa zmenila situácia. Pred 1. januárom sme boli zohratá skupina asi pätnástich generálnych konzulov. Jadro skupiny tvorili krajiny bývalého sovietskeho bloku, plus Kuba, ale bez Vietnamu, ktorý sa stiahol ešte pred mojím príchodom. Nemci prevzali ambasádu od svojich východných kolegov; Nemecko sa zjednotilo práve, keď som ja prišiel na Slovensko. Taliani, Francúzi, Briti, Číňania a južná

Afrika otvorili svoje zastupiteľstvá hneď po otvorení nášho konzulátu. Teraz bola zadná časť vládnej budovy na Námestí slobody 1 zaplnená mercedesmi a inými luxusnými vozidlami patriacimi väčšinou diplomatickej komunite z Prahy. Námestie až do roku 1989 nieslo meno Klementa Gottwalda, prvého československého komunistického prezidenta, ktorého sochu vyhodili dynamitom do vzduchu počas hektických udalostí roku 1989. Mečiar s Kňažkom prezieravo posunuli recepciu o jeden deň, keďže vedeli, že na Nový rok bude celý diplomatický zbor v Prahe oslavovať českú nezávislosť. To bol jeden z viacerých pragmatických krokov. Slovenská vláda ponúkla automatickú akreditáciu diplomatov so sídlom v Prahe. My sme to odmietli, pretože právomoc pražskej ambasády skončila dňom uznania nezávislosti na česko-slovenskej hranici, ktorá sa úderom polnoci zmenila na medzinárodnú hranicu medzi štátmi. Bulharský kolega vykonával funkciu doyena diplomatického zboru až do 1. januára. Potom ho zbavili tejto funkcie a dostal ju pápežský nuncius so sídlom v Prahe. Nuncius však chodil do Bratislavy dosť zriedkavo, a tak poverili touto pozíciou nového českého veľvyslancu Jaroslava Šedivého, ktorý tiež vykonával svoju funkciu ešte niekoľko mesiacov z Prahy.

Mal som dôvod cítiť sa súčasťou väčších historických procesov, ktoré zasiahli nielen Československo, ale celú východnú Európu. Náš generálny konzulát vznikol pôvodne v novembri 1947 a viedol ho vtedy mladý diplomat, zamestnanec State departmentu USA, Claiborne Pell.

Keď som prišiel do Bratislavy, senátor Pell bol predsedom Výboru pre zahraničné vzťahy v Senáte. Počas prvého otvorenia konzulátu, bola jeho existencia krátka, ale dramatická. Počas druhej svetovej vojny bola v našej budove nemecká Komerčná Banka a keď bol konzulát otvorený v marci 1948, komunistický puč, ktorý stiahol Československo do totalitnej nočnej mory, trval iba týždeň. Pell zostal asi šesť mesiacov, aby zariadil „diplomatické pracovisko“.

Činnosť konzulátu bola čoraz ťažšia, pretože komunistický režim spustil úmyselnú kampaň s cieľom izolovať svojich občanov od Západu a západných inštitúcií. Zamestnancov konzulátu prenasledovali a Slovákov, ktorí vstúpili do budovy, hneď po odchode pozvali na výsluch a zastrášovali ich. Niektorí návštevníci si naplánovali vstup do našej knižnice na prízemí tak, aby mohli pri odchode hneď naskočiť na okoloidúcu električku. V tom čase mali električky otvorenú plošinu, takže návštevník našej knižnice mohol rýchlo vybehnúť s výhovorkou, že „len čakal na električku“. Ale v máji 1950 už stalinizmus tvrdo zaúradoval v celom štáte. Dve tretiny zamestnancov vyhlásili v tom čase za „nežiaduce osoby“, konzulátna knižnica bola zatvorená a 27. mája sme museli skončiť našu činnosť na Slovensku. Niekoľkých slovenských zamestnancov uväznili, pričom niektorí z nich sa nikdy nevrátili z väzenia.

Budova zostala prakticky opustená nasledujúcich štyridsať rokov s výnimkou horného bytu, kde občas prespávali úradníci veľvyslanectva USA v Prahe, ktorí mali oficiálne jednanie na Slovensku. Počas celého obdobia komunistického režimu zostala prázdna budova symbolom pre mnohých Slovákov, ktorí dúfali, že jedného dňa sa brány amerického konzulátu opäť otvoria. V roku 1974 to vyzeralo, že otvoríme konzulát výmenou za doložku „Zvýhodnená krajina“, ktorú malo dostať Československo. Nedošlo však k dohode, otvorenie bratislavského konzulátu sa nekonalo a poverení diplomati boli opäť odvolaní. Keď som pracoval ako referent pre Československo na State departmente USA v rokoch 1983 až 1985, otvorenie konzulátu sa považovalo za dlhodobý cieľ, ktorému malo predchádzať podpísanie dohody o pohľadávkach a konzulárnych záležitostiach. Obe dohody boli podpísané ešte pred pádom komunizmu.

Na Slovensko som prišiel 3. októbra 1990 s poverením znovu otvoriť americký konzulát. Keď sme v služobnom vozidle prechádzali cez rieku Moravu, mal som taký pocit ako De Soto pred mnohými storočiami, keď prechádzal cez Mississippi. V tom čase

Česko a Slovensko neboli oddelené hranicou, bol tam len nápis „Západoslovenský kraj“. Zreteľne sme však videli zvyšky ostrých drôtov, ktoré viac ako 40 rokov bránili prechodu cez neďaleké hranice do Rakúska. Ako sme sa blížili k mestu, zbadali sme dlhé rady čakajúcich áut popri ceste. Manželke som zo žartu povedal, že asi čakajú na príchod amerického konzula. Mali však omnoho prozaičnejšie poslanie: o polnoci mali stúpnuť ceny benzínu o polovicu a tak sa motoristi chceli zásobiť ešte zdražením. Keď sme dorazili na Hviezdoslavovo námestie, nebolo tam ako zvyčajne nikoho.² Budovu sme museli vyprázdniť do dvoch mesiacov, lebo jedna rakúska spoločnosť mala čoskoro začať polročnú renováciu. Museli prestať celú vnútornú časť, aby ju vylepšili po bezpečnostnej stránke, vybudovali požiarne schodisko, ktoré naši technici považovali za nevyhnutné. Keďže sme boli noví nájomníci, museli sme spočiatku bojovať s ostatnými motoristami o parkovacie miesta pred budovou konzulátu. Zakrátko nám bratislavská samospráva poskytla pre služobné vozidlá rezervované miesta na ulici. Neskôr, ako sa zvyšovalo riziko teroristického ohrozenia, umiestnili okolo budovy zábrany, ktoré mali chrániť budovu pred automobilovými bombami.

27. mája 1991, štyridsať rokov po uzavretí konzulátu, sme usporiadali slávnostné znovuoživenie budovy v tzv. „spoločenskej“ miestnosti na treťom poschodí. Slávnostné otvorenie viedla veľvyslankyňa Shirley Temple Black a hosťami boli senátor Pell ako čestný hosť, československý minister zahraničia Jiří Dienstbier a predseda slovenskej vlády Ján Čarnogurský. Medzi pozvanými boli aj ľudia, ktorí mali bezprostredný osobný vzťah k bývalému generálnemu konzulátu. Podobne ako Dienstbier alebo Čarnogurský, aj väčšina z nich prežila prenasledovanie alebo väzenie. Istý výtvarník bol pozvaný, aby si pripomenul s prítomnými pamiatku svojho otca, ktorého zavraždili vo väzení, hoci pracoval na konzuláte len mesiac.

Slávnostné otvorenie malo tak trochu charakter potemkinovskej dediny. Zvyšok budovy bol uzatvorený pre rekonštrukciu

ešte niekoľko ďalších mesiacov a činnosť konzulátu sme naplno obnovili až začiatkom októbra. Celé sme to urýchlili pre Pella, aby sa mohol zúčastniť na znovuotvorení slovenského zastupiteľstva. Pell spolu s manželkou trval na tom, že prenocuje v chátrajúcom hoteli Carlton hneď vedľa konzulátu. Prvýkrát tam prespal v roku 1947, keď prišiel do Bratislavy spustiť činnosť amerického zastupiteľstva. Nostalgia minulých spomienok celkom prehlušila neprijemný pocit zo zlého ubytovania.

Naše postavenie bolo v tom čase trochu paradoxné. Najlepšie to ilustruje skutočnosť, že sme museli odmietnuť pozvanie Slovenskej ligy v Amerike, ktorá nás pozvala na recepciu do Carltonu z príležitosti znovuotvorenia misie. Americká politika vtedy ešte naplno podporovala „zachovanie územnej celistvosti Československa“, čiže zotrvanie Čechov a Slovákov v jednom štáte. Tento prístup (pozri kapitolu 18) vychádzal z presvedčenia, že ďalšie rozdelenie európskych štátov by vážne ohrozilo životaschopnosť nástupníckych krajín, a mohlo by viesť aj k zvýšeniu nestability.³ Ale väčšina slovensko-amerických organizácií vrátane Slovenskej ligy bolo tradične zástancami samostatného Slovenska. Pre ostré rozdiely v našich postojoch sme sa ocitli vo veľmi čudnom postavení, keď sme museli bojkotovať recepciu usporiadanú na našu počesť. Tieto vzťahy ešte viac zhoršilo nepravdivé a chválenkárске vyhlásenie generálneho tajomníka Ligy pre denník *Smena*, že bez ich tlaku by nikdy nedošlo k znovuotvoreniu konzulátu.

Blízko k pravde boli len jeho slová o tom, že veľvyslankyňa Black sa usilovala odhovoriť Pella od účasti na recepcii. Pell mal pocit, že nemôže odmietnuť pozvanie od spriaznených ľudí (senátor rád vyhlasoval, že bol „jediným slovenským nacionalistom“ v Senáte USA). Medzi jeho blízkych chránencov patril aj John Hvasta, Američan slovenského pôvodu, ktorý pracoval pre Pella v období fungovania prvého konzulátu a potom ho uväznili ako amerického špióna. V roku 1949 ho odsúdili na tri roky väzenia (neskôr to zvýšili

na desať) v neslávnej leopoldovskej väznici. Hvastovi sa podarilo utiecť v roku 1952. Napokon sa mu po dvoch rokoch plných útrap podarilo dostať na ambasádu v Prahe. Tam mu udelili azyl a v roku 1954 sa mu konečne podarilo pricestovať domov do Štátov.⁴ Keď som Hvastu stretol po prvý raz, pracoval som ako referent na MZV USA. Zvláštnou súhrou politických okolností, ktoré spoja aj tých najodlišnejších ľudí, prišiel Hvasta na ministerstvo spolu s Eugenom Löblom. Ten bol židovského pôvodu a patril medzi troch ľudí, čo prežili neslávne čistky počas Slánskeho procesu, pričom desať ďalších obvinených obesili na základe vykonštruovaných obvinení. Löblovi sa podarilo utiecť z Československa počas sovietskej invázie v roku 1968. Najprv ho pritiahol akademický život (Sarah Lawrence College) a neskôr našiel útočisko v Svetovom kongrese Slovákov so sídlom v Toronte. Táto organizácia bola povestná presadzovaním myšlienky samostatnosti Slovenska a tiež mala priaznivý postoj k vojnovému slovenskému štátu, ktorý poslal desať tisíce Löbloých židovských bratov do vyhladzovacích táborov.

Keď Hvasta navštívil náš úrad, spustil emotívny útok na State department a našu politiku „diskriminácie“ Slovenska, až ho riaditeľ nášho oddelenia musel upozorniť, že ak sa neupokojí, tak ho vyhodí. I keď vzťahy State departmentu a americko-slovenskej komunity neboli až také dramatické, ako to predviedol Hvasta, predsa len to boli organizácie s rozdielnymi politickými postojmi. Hvasta často navštevoval Slovensko po Nežnej revolúcii.

Kým som zastával funkciu referenta pre Československo, ministerstvo v zastúpení námestníka ministra MZV Marka Palmera (neskôr amerického veľvyslancu v Maďarsku) usporiadalo veľmi dojemnú slávnosť, kde sme privítali „demokratických slovenských exulantov“.⁵ Tí odovzdali Palmerovi zväzok dokumentov pre Múzeum Holokaustu vo Washingtone, ktoré bolo otvorené v roku 1993. Toto podujatie malo zreteľný politický odkaz: na jednom dokumente bola fotka Jozefa Kirschbauma, vtedajšieho prezidenta

Slovenského svetového kongresu. Kirschbaum bol oblečený v uniforme Akademickej Hlinkovej gardy, čo bola slovenská pobočka SS pre vysokoškolákov. Kirschbaum na snímke vychvaľuje vo svojom prejave „veľké víťazstvo führera“, keď v roku 1940 dobyl Francúzsko. V roku 1945 Kirschbaum utiekol do Kanady, kde sa stal profesorom histórie a plodným autorom prezentujúcim nacionalistický pohľad na slovenské dejiny.⁶ MZV USA tým chcelo jasne poukázať na to, že nechce mať nič do činenia s organizáciou, ktorá bola tak úzko prepojená s ľuďmi ospravedlňujúcimi vojnový fašistický štát.

Až v nasledujúcich mesiacoch po otvorení našej budovy sme upustili od postoja „územnej celistvosti republiky“, pričom sme mali na pamäti juhoslovanskú skúsenosť s rozpadom, vojnu medzi jednotlivými republikami a hroziaci rozpad Sovietskeho zväzu.

NEZÁVISLOSŤ A DIPLOMATICKÝ RITUÁL

Na pozadí týchto faktov, keď sa Slovensko nakoniec osamostatnilo, rozhodol som sa, že nadviazanie diplomatických vzťahov medzi našimi štátmi nebude tentoraz kaziť mylný dojem, že Spojené štáty boli proti nezávislej Slovenskej republike. Pre byrokratické prietahy som až 31. decembra 1992, niekoľko hodín pred oficiálnou nezávislosťou dostal povolenie na otvorenie veľvyslanectva. Slávnosť sme zorganizovali 4. januára, prvý pracovný deň po rozdelení republiky. Vo veľmi krátkom čase som zorganizoval jednoduchú, ale symbolickú slávnosť v tej istej miestnosti, kde sme pred osemnástimi mesiacmi otvárali obnovený konzulát. Okrem našich zamestnancov a niektorých Američanov pôsobiacich v projektoch pomoci, som pozval Kňazka, jeho predchodcu Pavla Demeša a Ivana Lалуha, predsedu Výboru pre zahraničné vzťahy v parlamente. Na základe takého výberu hostí, sme mali po jednom zástupcovi zo súčasnej vlády, bývalej vlády a legislatívneho odboru. Vďaka tejto symbolickej

konfigurácii sme nemuseli pozývať mnoho hostí, ktorých sme aj tak nezastihli pre dlhý víkend. Neskôr som sa dozvedel, že Mečiarovi sa nepáčilo, že sme pozvali Demeša, blízkeho priateľa Spojených štátov. Demeš bol persona non grata u premiéra, lebo pracoval vo vláde Čarnogurského, ktorá znamenala pád prvej Mečiarovej éry vo funkcii predsedu vlády v roku 1991.

V prejave pre hostí a médiá som privítal Slovensko medzi nezávislé krajiny a vyzdvihol som prínos Slovákov pre rozvoj USA. Aj Kňazko predniesol krátky príhovor. Všetkých prítomných som vyzval, aby mi pomohli vztýčiť na prednú časť budovy novú veľkú americkú zástavu ako symbol nadviazania diplomatických vzťahov. Trochu zvláštne bolo, že moje slová, ktorými som privítal Slovensko medzi ostatné krajiny, sa do novín nikdy nedostali. Média vyzdvihli len naše vyhlásenie, že v Bratislave sa budú vydávať všetky druhy nevystahovaleckých víz. Na zdôraznenie tejto skutočnosti som pozval hostí dolu do konzulárneho oddelenia, kde som vydal Kňazkovi prvé vízum A-1 (diplomatické) ako aj prvé vízum s nápisom „Veľvyslanectvo USA, Bratislava“. Po skončení pracovného dňa som sa ponáhlal do Viedne, aby som poslal dve správy o historickej udalosti. V prvej som opísal otvorenie ambasády a druhá depeša sa týkala Slovenska ako nového nezávislého štátu (pozri prílohu F).

Keď sme začali v októbri 1991 vydávať prvé víza, mali sme povolenie vydávať len turistické a krátkodobé služobné víza. V tom čase som pozval Čarnogurského a Františka Mikloška (vtedy predsedu parlamentu), aby prevzali prvé víza vydané v Bratislave. Na otázku, či bol niekedy odsúdený za zločin, Čarnogurský dost hrdo odpovedal „áno“ a dodal, že v roku 1989 bol jedným z posledných väzňov svedomia v komunistickom Československu.

Mojou prvoradou povinnosťou bolo informovať o udalostiach na Slovensku. Slováci mali iný postoj k tomu, čo sa u nich dialo ako Česi. Aj keď sa naša ambasáda v Prahe usilovala čo najpodrobnejšie opisovať udalosti na Slovensku, nedalo sa to porovnať

s kvalitou informácií posielaných priamo z dejiska. Prišla mi na um poznámka, ktorú kedysi vyslovil Stephen Rosenfeld z Washington Post. V roku 1966 rozprával o svojich skúsenostiach skupine štá- žistov na Ministerstve zahraničných vecí USA. Rosenfeld spomínal na svoje pôsobenie moskovského korešpondenta v polovici šesť- desiatych rokov a prirovnal svoju prácu k práci nášho politického radcu na veľvyslanectve. Existoval medzi nimi jediný rozdiel: kým Rosenfeld si bol istý, že jeho depeše čítajú experti zo sovietskeho MZV, politický radca si nikdy nemohol byť istý, či Sovietsi čítajú aj jeho správy.

Ale táto záležitosť má ešte jednu stránku. S výnimkou úniku alebo narušenia bezpečnosti, diplomat si mohol byť pomerne istý, že píše len pre obmedzený okruh ľudí vo vlastnej vláde. Prejde aj niekoľko desaťročí, kým sa jeho správy odtajnia a široká verejnosť k nim získa prístup. Novinár však vždy píše pre verejnosť a hocike- dy ho môžu požiadať, aby doložil pravdivosť tvrdení a faktov. Toto som si veľmi výrazne uvedomoval, keď som začal písať o mojich pozorovaniach. Slovensko bolo takmer biele miesto na politickej mape našich čitateľov vo Washingtone. Prekvapilo ma však prehna- ná citlivosť mojich hostiteľov na informácie, ktoré sa posielali do Washingtonu o Slovensku. Zaujímalo ich nielen to, čo písali o nich zahraničné médiá (báli sa predpojatosti v prospech Čechov), ale veľmi živo a verejne zisťovali, čo o nich píše diplomati domov, pre- tože vraj zahraničné vlády brali tieto informácie omnoho vážnejšie. Obavy tohto druhu existovali napriek predpokladu, že diplomatické depeše sa nedostali mimo domovských krajín diplomatov.

Tak tu je príbeh nášho pôsobenia na Slovensku, ktoré sa vymanilo z komunistického diktátorstva a stalo sa suverénnou krajinou. Všetko sme sledovali tak povediac z prvého radu, preto- že Hviezdoslavovo námestie, kde sme sídlili, bolo častým miestom verejných zhromaždení. Ale zažili sme aj útrapy spojené s tým, že sme začínali v krajine, kde chýbala základná infraštruktúrna

podpora, pričom naše centrum v Prahe bolo vzdialené viac než 320 km. Keď sme v budove konzulátu usporiadali po prvýkrát oslavu Vďakvyzdania pre viacerých mladých amerických dobrovoľníkov v rámci projektu Vzdelávanie pre demokraciu (EDF), ktorí prišli učiť na Slovensko angličtinu, povedal som našim hosťom, že teraz asi všetci vieme pochopiť, ako sa cítili pútnici v novej cudzej zemi.